

Taloustiede ja normatiivisuus neljässä osassa

Jamie Morgan

Konteksti: normatiivisuuden eristäminen, alistaminen ja sublimaatio

Valtavirtataloustieteilijöiden itseymmärryksen mukaan he rakentavat ja täsmentävät malleja, ja niin tehdessään he välittävät datasta johdettua informaatiota muille. Mallien rakentamisen tieteellinen perusta on selvä, sillä mallit ovat matemaattisia. Niiden empiirinen prosessointi perustuu tilastotieteellisiin menetelmiin sekä julkisiin ja ainakin teoriassa toistettavissa oleviin tilastollisiin testeihin.

Poliittiset päätöksentekijät voivat käyttää ekonomistien rakentamia malleja kuten parhaaksi näkevät, tyypillisesti ennen kaikkea arvioidakseen erilaisten politiikka-vaihtoehtojen seurauksia. Taloustieteilijöiden luoma materiaali voi myös tulla osaksi julkista keskustelua, suoraan tai epäsuoraan. Vähintäänkin hiljaisena oletuksena on, että mallit ja muu taloustieteilijöiden tuottama materiaali kuvaa oikealla ja pätevällä tavalla maailmaa, silloinkin kun ne valikoivat, yksinkertaistavat ja syntetisoivat todellisuutta (usein sisältäen relevanssia ja realismia koskevia varoituksia).

On siis päätöksentekijöiden asia, kuinka he malleja käyttävät, ja vastuu päätöksistä on yksin heidän. Tämä on se tausta, jota kautta taloustieteilijä hahmottaa omaa rooliaan yhteiskuntatieteilijänä. Pääpaino on sanalla *tieteilijä*, sillä vallitsevan käsityksen mukaan talous on erityisen sopiva konteksti mittaamiselle ja kvantifioinnille (ks. Fourcade ym. 2015; maantieteellis-kulttuurisista eroista tässä suhteessa, ks. Fourcade, 2009). Kun taloustieteilijä vastaa kritikkolle, että he ovat ”objektiivisia”, hänellä on mielessään ennen kaikkea juuri nämä näkökohdat. Vallitsevan ajattelutavan¹ näkökulmasta suurin osa taloustieteeseen kohdistetusta kritiikistä näyttää aiheettomalta, väärin kohdennetulta ja jopa ylimieliseltä, mikä herättää vastaamisen ongelman. Harva taloustieteilijä tuntee esimerkiksi mitään tarvetta vastata syytöksiin tai väitteisiin, joiden mukaan he ovat positivistejä, epäreflektiivisiä ja teknokraattisia lukujenpyörittäjiä tai uusliberaaleja ideologeja.

Totta kai ekonomisti voi olla positivistiksi vaikka ei itse ymmärtäisi sitä (siinä mielessä, että hän nojaa käytännön tutkimuksessaan ja opetuksessaan positivismiin näkemyksiin maailmasta ja tieteestä). Vaikka nykyään termiä ”positivismi” käytetään usein kriittisessä tai jopa halventavassa merkityksessä, voi se silti olla asianmukainen luokittelu henkilön maailmankuvasta. On myös olemassa monen tyyppistä

¹ Kun puhun ajattelutavasta, en tarkoita joukkoa ideoita tai uskomuksia, jotka olisivat palautettavissa yhden henkilön uskomusjärjestelmään tai psykologiaan. Ajattelutapa (”mindset”) ilmenee aina sosiaalisten suhteiden muodostaman rakenteen sisällä. Nuo rakenteet puolestaan määrittävät, miten tietoa tuotetaan ja uusinnetaan.

positivismia; ja toisaalta positivismi voi olla ongelmallinen tieteenfilosofia ja maailmankuva silloinkin kun henkilön asema takaa sille virallista hyväksyntää.²

On myös hyvä huomata, että jos filosofi tai yhteiskuntatieteilijä leimaa taloustieteilijän positivistiksi, ekonomisti ei välttämättä edes ymmärrä, mitä tuo leima tarkoittaa. Todennäköisesti hän on nähnyt termin vain tutkimusmenetelmien yleisessä oppikirjassa – jossa ei pohdita filosofiaa vaan käytännöllistä tutkimuksen tekoa – osana sellaista tutkimuskoulutusta ja -valmennusta, jossa tutkimus on lähtökohtaisesti kvanttimenetelmien käyttöä, ja jossa ennako-oletetaan yleiset säännönmukaisuudet. Ekonomisti on myös voinut nähdä termin Milton Friedmanin (1953) kuuluisassa esseessä tai sitä matkivissa teksteissä, joissa puolustetaan ”positiivisen taloustieteen” keskeistä metodologista ideaa, jonka mukaan oletusten realismi on pitkälti epäolennaista, kunhan teoria tai malli kykenee ennustamaan mielenkiintoisia asioita.

Oppikirjoissa positivismi puolestaan tarkoittaa lähestymistapaa, joka saattaa sopia kuvaamaan sitä, mitä taloustieteilijät joka tapauksessa tekevät. Samaiset oppikirjat yleensä ohjaavat etsimään vahvistusta vallitseville käytännöille ja teorioille, sen sijaan että opettaisivat kyseenalaistamaan asioita. Tällaiset oppikirjat eivät esitä yksityiskohtaisia argumentteja filosofian tai yhteiskuntatieteiden yhteydessä tai pohdi kriittisesti sitä, ovatko tietyt menetelmät oikeasti soveltuvia tai oikeutettavissa (koskien ontologiaa, epistemologiaa, jne, ks. Lawson, 2015; Mäki, 2001).

Mikään sanomani ei tarkoita, etteikö taloustieteen filosofiaa tai metodologiaa harjoitettaisi filosofisessa tai yhteiskuntatieteellisessä mielessä (ks. Blaug, 1992; Caldwell 1994; Boumans and Davis 2016). Vielä vähemmän pitää paikkansa, etteikö mitään olisi kirjoitettu esimerkiksi Friedmanista ja hänen metodologisesta argumentistaan (ks. esim. Mäki 2009). Monia kysymyksiä on esitetty, kuten onko ”positiivinen tiede” sama asia kuin positivismi, ja jos on, niin millaisesta

² On tärkeää korostaa, että kaikki taloustieteilijät eivät ole positivistejä, riippumatta miten positivismi määritellään. Esimerkiksi Caldwell (1994; 2013) keskittyy kapeasti loogiseen positivismiin ja empirismiin – joihin kuuluu vahva vaatimus siitä, että tiede viittaa vain havaittavissa oleviin asioihin, sekä pyrkimys yhä tarkempiin ennustuksiin – ja päätyy johtopäätökseen, jonka mukaan positivismin retoriikka on merkittävästi vähentynyt taloustieteessä. ”Taloustieteilijät eivät seuranneet positivismin ankaria rajoituksia, sillä mikään tiede ei voi tehdä niin” (2013, 757). Kuitenkin sanan laajemmassa mielessä (ajatellaan termin käyttöä vaikka saksalaisessa *Positivismusstreit*’issa tai myöhemmin kriittisissä realismissa) monet nykyiset taloustieteen käytännöt ja retoriset siirrot kumpuavat positivismista. Tyypillisesti positivismiin kuuluu (1) uskomus yhteen standardisoituun ”tieteelliseen menetelmään”, joka tavannomaisesti pyrkii jäljittelemään newtonilaista paradigmaa fysiikassa (Smolinin, 2013, mukaan myös kvanttimekaniikka ja suhteellisuusteoria nojaavat newtonilaiseen paradigmaan); (2) nojaaminen kvantitatiiviseen dataan ja täsmällisen matemaattisesti muotoiltuihin teorioihin ja malleihin; ja (3) ja usko suoraviivaisen kumulatiivisesti edistyvään tieteseen, joka hylkää virheet ajan myötä. Näistä uskomuksista seuraa monta asiaa. Ei ole esimerkiksi mitään pointtia antautua filosofisiin keskusteluihin, koska ”me jo tiedämme mikä tieteellinen menetelmä on”. Ei ole myöskään mitään järkeä käyttää aikaa aatehistoriaan tai klassikoiden lukemiseen, sillä asianmukaisin ja paras tieto löytyy kaikkein viimeisimmistä tieteellisistä papereista. Lawsonin (1997) mukaan positivismi tarkoittaa *monismia* (tieto ymmärretään faktojen kasautumisprosessina) ja *deduktivismia* (jonka mukaan tiede johtaa tapahtumia alkuehdoista ja ”laeista). Lawsonin mielestä kokemukset ja kritiikki ovat horjuttaneet uskoa monismiin, mutta muodollinen deduktivismi elää ja voi hyvin taloustieteessä. Deduktivismi nojaa atomistisiin oletuksiin suljetuista järjestelmistä ja käsitykseen, että kausaatio ja lainkaltaiset säännönmukaisuudet ovat sama asia (mitä ne eivät ole).

positivismista on kyse? Onko jako positiivinen-normatiivinen seurausta positivismista sanan jossain mielessä? Esimerkiksi, jos tiede voi viitata vain havaittavissa oleviin asioihin kuten ulkoiseen käyttäytymiseen tai valintoihin, vaikuttaisi luontevalta ajatella, että arvot eivät voi olla tieteellisiä (eli testattavissa).³ Toisaalta, ja yleisemmin, jos taloustiede on tiede, mutta ei välttämättä positivistinen tiede, niin minkälainen tiede se sitten on? Esimerkiksi mitä vartenotettavat taloustieteen oppi-isät ovat myöhemmin sanoneet sen seurauksista, mitä he ovat olleet panemassa alulle?⁴ Näistä keskusteluista on suodattanut kovin vähän oppiaineen laajempiin keskusteluihin (ks. myös Colander 2013).

Toistan vielä, että koulutuksensa ja taustaoletustensa vuoksi vain harva ekonomisti kokee tarvetta vastata syytöksiin, että he ovat positivistejä, tai epäreflektiivisiä ja teknokraattisia lukujenpyörittelijöitä, tai uusliberaaleja ideologeja. Lisäksi ei suinkaan ole totta, että kaikki ekonomistit olisivat positivistejä. Tunnettujen taloustieteilijöiden joukossa on ollut myös positivismin kriitikoita. Koko taloustieteen samaistaminen pelkkään yksisuuntaiseen ideologiaan näyttää kenen tahansa valtavirtataloustieteen edustajan näkökulmasta groteskilta parodialta, joka kyseenalaistaa heidän suuren työn tuloksena ansaitsemansa ja korkeasti arvostetun professionaalisen tieto-taitonsa (jolla on paljon kysyntää ja joka on yleensä myös varsin hyvin palkittua). Lisäongelma on, että heidän toimintansa sosiologisella kehystämällä on taipumusta provosoida henkilökohtaisia vastakkainasetteluja, joissa ”se on” väitteistä tulee nopeasti ”sinä olet” väitteitä (on vaikeaa löytää tasapaino sosiologisen analyysin ja teorioita ja tieteenfilosofiaa koskevan sisällöllisen dialogin välillä; vrt. Patomäki tässä foorumissa). Se, että kriitikoita askarruttavat taloustiedon peruskysymykset ja realismi samaten kuin myös tiedon sosiaalinen muodostuminen, merkitykset ja normatiiviset seuraukset, häviää käänöksessä.

Niinpä jos ekonomistia arvostelee tai jos häntä painostaa paljastamaan perussitoumuksensa, niin hän samaistaa itsensä tiedemieheen, joka tuottaa objektiivista – koska matemaattisesti ilmaistua, kvantitatiivista ja teknisesti taitavaa – näkemystä muiden käyttöön. Tätä näkemystä muut sitten käyttävät kuten parhaaksi näkevät. Tähän ajattelutapaan kuuluu positiivinen-normatiivinen jako, jonka mukaisesti normatiiviset kysymykset suurelta osin erotellaan pois. Ajatuksena on, että ekonomisti tarjoaa teknistä analyysia. Vastuu siitä, mitä pitää tehdä, jätetään muille, jopa silloinkin, kun teorian käsitteet ja väitteet johtavat jonkin asian aktiiviseen ajamiseen. Jako tutkimuksen ja käytännön välillä tulee tarkoittaneeksi

³ Vaikka ei-suoraan-havaittavissa olevien asioiden olemassaolo hyväksyttäisiinkin osaksi tiedettä (esimerkiksi realistinen tulkita preferensseistä), tai malleja tulkittaisiin tieteellisen realismin näkökulmasta, arvoja voidaan silti edelleen pitää jonakin mitä ei voida testata: epätieteellisinä, epärationaalisina tai subjektiivisina.

⁴ Vertaa esimerkiksi Lionel Robbins (1932) ja (1953), tai varhainen ja myöhäisempi John Hicks, tai useimmat valtavirran Ruotsin keskuspankin ns. Nobel-palkinnon voittajista kun heitä pyydetään pohtimaan taloustieteen luonnetta pikemminkin kuin tekemään taloustiedettä. Jopa Milton Friedman myöhemmin valitteli ajattelematonta matematiikan käyttöä taloustieteessä, joka yhä useammin perustuu helposti saatavilla olevien tietokonepakettien käyttöön tavalla, joilla on taipumusta heikentää ymmärrystä siitä, että mikä se on mitä lasketaan.

käytännössä, että ”on teidän asianne mitä tällä pitää tehdä”, tukien näkemystä, että ”on teidän asianne katsoa, miten parhaiten teette valintanne”. Tämä on siis käytännön tason ymmärrys, ei mikään eksplisiittinen ja muodollinen väite, vaikka sillä onkin taipumusta palautua Robbinsin väline-päämäärä jakoon. Nykyään väline-päämäärä jako sisältää aiempaa epämääräisemmän viittauksen siihen, mikä tarjotussa tiedossa on ”objektiivista”. Tämä puolestaan johtaa tiettyyn kehämäisyyteen ja koko joukkoon mahdollisia jännitteitä koskien sitä, mitä objektiivisuudella tarkoitetaan.

Esimerkiksi jos objektiivisuudella tarkoitetaan rationaalista itse-intressiä. käyttäytymistaloustiede on osoittanut kuinka (toisten) valintoja voidaan manipuloida. Monet manipulaation muodot tuovat mieleen psykoanalyttisen sublimaation (sosiaalisesti tai normatiivisesti ei-hyväksyttävistä impulsseista tehdään sosiaalisesti hyväksyttäviä). Ekonomistilla voi hyvin olla intressi manipuloida sitä miten päätöksentekijöiden valinnat esitetään heidän malleissaan ja tutkimuksissaan.

Normatiivisen eristäminen taloustieteessä koskee vastuun sijoittamista. Vastuun tiedon tuottamisesta oletetaan viime kädessä olevan vastaanottajalla (mukaan lukien niillä subjekteilla, joiden toiminta on objektivoitu malleissa, ja jotka esitetään hyödyn, preferenssin tai voiton sijaintipaikkana). Samaan aikaan vallitsee kuitenkin oletus, että ekonomistilla on etuoikeutettu oikeus tulla kuulluksi, ja että heillä on velvollisuus tarjota itseään päätöksentekijöille tullakseen kuulluksi. Tämä on käytäntöjen kyseenalaistamaton premissi – ja silti sosiologisesta näkökulmasta varsin outoa. Ehkä se on ekonomistien valmiuksien yksi puoli (mallien statushan on ”objektiivisuus”) mikä tekee helpoksi täydentää lausetta ”soveltaminen on vain teistä kiinni” lauseella ”ottaen huomioon datan, kuka tahansa järkevä henkilö tekisi...”. Näin siis riippumatta ”havaintoekvivalenssin” ongelmasta (eli yleisesti hyväksytystä näkemyksestä, jonka mukaan mikä tahansa datajoukko on yhteensopiva monien erilaisten mallien kanssa – todellisuudessa data ei koskaan määrää mallia).

Tämä auttaa ymmärtämään sitä, miten taloustieteilijät selittävät keskuudessaan vallitsevan päättymättömän erimielisyyden, joka luonnehtii ammattikuntaa. On olemassa moninaisia erimielisyyksiä koskien sitä, mikä malli on paras ja mitä olisi mallin mukaan järkevää tehdä. Kaikki nämä erimielisyydet tapahtuvat valtavirtataloustieteen yhteisten sitoumusten määrittämän tilan sisällä. Jopa tähän rajalliseen maailmaan kuuluu myös normeja ja normatiivisia huolenaiheita. Normatiivisista kysymyksistä ei kuitenkaan yleensä keskustella sellaisenaan. Pikemminkin kiistat koskevat oletuksia ja tekniikoita (mitä oletuksia voidaan tai pitäisi väljentää, mitä painottaa, jättää pois tai järjestää toisin, mitä päätelmiä pitäisi tehdä, missä määrin epäonnistumiset tai virheet luonnehtivat parhaimpia käytäntöjä ja edistyneimpiä teorioita, jne?). Vastuu varsinaisista normatiivisista valinnoista on ulkoistettu poliittisille päätöksentekijöille, liikkeenjohtajille ja kuluttajille.

Taloustieteilijä uhraa tuskin lainkaan aikaa pohtiakseen sitä, miten normit ja normatiiviset periaatteet on rakennettu sisään taloustietoon, tai miten erilaiset normatiiviset sitoumukset seuraavat siitä, kuinka maailma ”kuvataan” tai politiikka-mahdollisuudet esitetään, kehystetään ja rajoitetaan. Siellä missä formalismi ja aksiomaattisuus dominoivat, tämä ajattelemattomuus on erityisen selvää. Mitä aksiomaattisempi lähestymistapa, sitä vähemmän jäljelle jää välineitä harjoittaa arvoja ja arvoarvostelmia koskevaa järkeilyä ja argumentointia. Arvoarvostelmista tulee pelkkiä propositioita, postulaatteja ja predikaatteja. Tämä ulkoistaminen ja arvojen välttely ei kuitenkaan rajoitu taloustieteen kaikkein formaaleimpiin haaroihin (puhdas teoria) tai siihen aikakauteen, jolloin puhdas matemaattinen formalismi oli hallitsevassa asemassa. Arvojen ulkoistaminen ja välttely ovat jatkuneet myös läpi 1990- ja 2000-luvuilla tapahtuneen ”empiirisen käänteen” aina nykyiseen ”uskottavuusvallankumoukseen” saakka. Pääsyy tähän jatkumoon on siinä, että ekonomistien koulutuksessa historia, filosofia ja metodologia on asteittain korvattu pelkillä matemaattisilla ja tilastotieteellisillä menetelmillä (tämä eliminaatio näyttäisi seuraavan suoraan taloustieteen positivismista, ks. viite 2).

Normatiivisuuden kieli ja käsitteet on näin menetetty ja siten myös se aiemmin vaivattomasti esitetty klassinen näkemys, että normatiivisuus on legitiimi osa taloustiedettä. Siinä missä vastuu on sijoitettu tiettyyn paikkaan, normatiivisuuden ongelma on ajettu maanpakoon tai ainakin delegoitu muille yhteiskuntatieteille tai sellaisille taloustieteen vähempiarvoisille alaoppiaineille (filosofia, metodologia ja historia), jotka eivät enää kuuluu taloustieteen varsinaiseen koulutukseen (Cartwright ja Davis, 2016, esittävät tämän pointin hyvin; ks. myös Lawson 2017). Kaikki tämä viittaa siihen, että ekonomistien lähestymistapa positiivinen-normatiivinen jakoon ei nykymuodossaan kuitenkaan ole yksiselitteinen jako väitelauseiden ”on” ja ”pitäisi olla” välillä.⁵ Pikemminkin kyse on normatiivisen eristämisestä, alistamisesta ja sublimaatiosta taloustieteen ammattikunnan tosiasiallisissa käytännöissä.

Neutralisaatio ei ole puolueettomuutta

Siitä tosiasiasta, että taloustieteen kapasiteetti käsitellä normatiivisia kysymyksiä on jossain mielessä neutralisoitu (ulkoistettu) ei seuraa, että taloustiede olisi normatiivisesti puolueeton. Sen tapainen objektiivisuus, joka useimmilla ekonomisteilla on mielessä, ei voi tehdä taloustieteestä neutraalia. Taloustieteen rakennelmilla on seurauksia. Vaikka kuinka painottaisi sitä, kuka tekee päätökset, valintoja kuitenkin tehdään tietyllä tavalla esitettyjen ja valikoitujen mahdollisuuksien joukosta. Vaihtoehtojen esittämisen muodoilla on seurauksia.

⁵ Nykytaloustieteen lähestymistavalla positiivinen-normatiivinen jakoon on vähän tekemistä Humeen giljotiinin kanssa, aivan kuten yhteiskuntatieteiden positiivinen-normatiivinen jaolla on vain vähän tekemistä sen kanssa, mitä David Hume oikeasti tarkoitti kirjoittaessaan näistä kysymyksistä.

Jos selvyttä asiaan etsitään mallien matemaattisesta ilmiöstä tai data-analyysin tilastotieteellisistä välineistä (oletuksen mukaan mallit auttavat saamaan informaatiota irti datasta, ja dataa voidaan puolestaan käyttää mallien testaamiseen), niin tulos on vain kiistojen rajoittaminen oletuksiin, muotoihin ja tekniikkaan, mutta ei puolueettomuus. Matematiikka ja tilastotiede muodostavat sen kehikon, jonka sisällä epäonnistuminen (epätarkkuudet, virheet, vaihtelut jne) voidaan tulkita edistykseksi. Mahdollisten keskustelujen rajoitettu ala taivuttaa kritiikkiä sisäänpäin.

Vain sillä on merkitystä, mikä voidaan laskea. Taloustiede kasvaa nopeasti niillä alueilla, missä kvantitatiivista dataa on paljon ja helposti saatavilla (silloinkin kun tutkimus on triviaalia tai veisi huomiota pois olennaisesta – kuten monet ovat arvioineet Maailmanpankin rahoitusprioriteettien ja kokeilujen vaikutuksia kehitystaloustieteessä)⁶. Kun malleja arvostellaan, vastauksena on uuden innovaatio eli käytännössä muunnelma samasta malliformaatista. Näin mallit lisääntyvät lähinnä teknisten muunteluiden kautta oppialan eri (ala)haaroissa.

Tämä on yksi syy siihen miksi muutos leviää niin hitaasti taloustieteen läpi ja miksi muutos harvoin koskee talousteorian peruskysymyksiä. Ajatellaan vaikka sitä, kuinka kauan käyttäytymistaloustieteeltä kesti saada edes jonkinlaista asemaa taloustieteen sisällä tai sitä, kuinka marginaalisia nämä muutokset käytännössä ovat.

Käyttäytymistaloustiede jakaa monia keskeisiä käsitteitä informaatio-teoreettisten suuntausten kanssa, näihin kuuluvat esimerkiksi epätasapaino, alioptimalisuus, rajoitettu rationaalisuus, tehottomuus jne. Näiden käsitteiden (ja koko taloustieteen kielen) lähtökohtana on epärealistinen tai mahdoton uusklassinen ”maailma”, mikä rajoittaa aitojen erojen mahdollisuutta myös esimerkiksi käyttäytymistaloustieteen tapauksessa. Käyttäytymistaloustiede ei lopultakaan koske inhimillisen toiminnan monimutkaisuutta ja sotkuisuutta, vaan on muunnelma taloustieteen rationaalisesta käyttäytymisestä. Näin reaali maailma on neutralisoitu tässä lähestymistavassa, joka muuten voisi näyttää astetta realistisemmalta yritykseltä rakentaa malleja.

Toimija ei koskaan nouse talousongelmista kumpuavien huolten ja näkemysten moraaliseksi keskuksiksi; toimijaa ei koskaan esitetä moraalisen harkinnan subjektina. Sen sijaan hänestä tulee koehenkilö, jonka toiminnasta pyritään eristämään piirre, joka voidaan ilmaista malleissa tai jota voidaan manipuloida (esimerkiksi pyrkimys välttää tappioita tai pitää yllä status quo'ta, tai taipumus myydä arvopapereita joiden hinta on noussut). Normatiivisuus on näin neutralisoitu siinä määrin kuin taloustieteestä – jonka tutkimuskohde on luontaisesti eettinen – tulee biljardipallojen törmäilyä muistuttavaa maailmaa koskeva päätöksentekoviritelmä (mitä toimija tekee jos kannustin X, tai jos häntä kohdellaan tavalla Y?). Tämä surkastuttaa ihmisen niin käsitteellisesti kuin mahdollisten

⁶ Viitataan tässä erityisesti satunnaistetun vertailukokeen ongelmaan (RCT = “randomized control trials”).

politiikkojen näkökulmasta – kääntöpuolena on yhtiöiden ja valtioiden paternalismi eli työntekijöiden ja kansalaisten holhoaminen.

Aika ajoin perustavia ongelmia toki nostetaan esille. Tilastanalyysin puolella kritiikki on kuitenkin johtanut vain ongelman ratkaisemisen loputtomaan lykkäämiseen. Esimerkiksi Ed Leamer on ollut ekonometrian johdonmukainen kriitikko (ja harjoittaja) jo neljännesvuosisadan. Jos vertaamme kahta Leamerin tekstiä (1983; 2010) niin huomaamme, että hän toistaa olennaisesti samaa kriittistä pointtia, koska ekonometria ei ole edelleenkään ratkaissut ns. ”con”-ongelmaa⁷ (saatavilla oleva data ei ole verrannollista ideaalitestitulanteeseen ja siksi kausaalisuhteiden tunnistaminen on usein hankalaa tai mielivaltaista). Ainoastaan ”con”-ongelman uusintamisen konteksti on muuttunut. Uusi satunnaistamisen kirjallisuus ei ratkaise sitä satunnaistamisen ongelmaa, mikä Leamerille oli mielessä. Uudet menetelmät eivät ole yhtään aiempia luotettavampia. Leamerin sisällöllinen kritiikki on vain yksi esimerkki tilastollisen ja matemaattisen yhteiskuntatutkimuksen perustavista ongelmista (ks. Velupillai 2007; Freedman 2010).

Mallin adekvaattisuus edellyttää, että malli on hyvin määritelty (”well-specified”). Kaikkien relevanttien muuttujien pitää olla mukana (täydellisyys); kaikkien muuttujien pitää olla mitattavissa, erillisiä ja riippumattomia; ja kaikkien muuttujien pitää olla asianmukaisesti järjestettyjä, konsistentteja ja transitiivisia. Virhetermin käsittelyn ehtojen pitää säilyä muuttumattomana. Lisäksi tulosten pitää olla siirrettävissä toiseen kontekstiin (niillä pitää olla ulkoista validiteettia). Tämä tekninen kieli ei välttämättä tarkoita paljonkaan tilastotieteeseen perehtymättömälle, mutta olennaista on, että nämä vaatimukset ovat ankaran rajoittavia. Niihin voi vastata kahdella tavalla: joko (i) yritetään löytää teknisiä ratkaisuja näihin ongelmiin, jolloin joudutaan olettamaan, että relevantteja teknisiä ratkaisuja on olemassa, tai (ii) käytetään tilastomenetelmiä ainoastaan niissä yhteyksissä mihin nämä rajoitteet soveltuvat, mikä edellyttää sovellutuskohteen luonteen tarkempaa tutkimusta. Melkein kaikki taloustieteilijät pitäytyvät vastauksessa (i). Useimmat ekonometrian oppikirjat ja kurssit alkavat johdannolle, joka pyrkii täsmentämään sovellutusala, mutta keskustelu kääntyy nopeasti soveliaihiin tapoihin tehdä tilastotutkimusta. Ero voi kuulostaa pieneltä, mutta tutkimuskohteen luonne jää käsittelemättä.

Lukijasta voi tuntua, että nämä argumentit ovat toisarvoisia normatiivisuuden ongelman kannalta. Näin ei kuitenkaan ole. Pikemminkin ongelmana on, että taloustieteen sisällä esitetyt argumentit ovat toisarvoisia normatiivisten näkökohtien kannalta. Tämän osoittaminen vaatii pientä poikkeamaa niihin teknisiin kysymyksiin, jotka määrittävät kiistoja taloustieteen sisällä. Koska taloustieteen diskurssi rajoittaa mahdollisia keskustelunaiheita ja niiden käsittelyä, arvostelu ei johda soveltuvuuden

⁷ Sana ”con” tarkoittaa myös huijausta tai huiputusta. Leamerin kritiikin yksi kärki kohdistuu siihen, että jos tutkija tekee satoja regressioanalyysyjä ja vetää niistä hänelle parhaiten sopivat johtopäätökset, niin mitään ei jäljelle perinteisen ekonometrisen teorian puolueettomuudesta, johdonmukaisuudesta tai ”tehokkuudesta”. Suom. huomautus.

kyseenalaistamiseen, vaan tukee käytäntöjen ja fokuksen jatkuvuutta, lähtökohtana ”tämä on se mitä me teemme” (sen sijaan, että kysyttäisiin ”mitä meidän pitäisi tehdä?”). Omaksutut tieto-aidot määrittävät sitä mitä tehdään – ekonomistin valmiuksille on kysyntää. Kuitenkin lähestymistavan puutteet paljastuvat tämän tästä: selittäminen tai ennustaminen ei onnistu; tuloksia ja väitteitä ei voikaan soveltaa toisessa kontekstissa; ja jatkuva tarve estimoida parametreja ja muuttujia uudelleen pitää oikeuttaa. Tutkimuksia ei yleensä toisteta – tai ainakaan ne eivät saa riippumatonta vahvistusta – mitä vallitsevat menetelmät edellyttäisivät.

Matematiikan ja tilastotieteen tarjoaman täsmällisyyden ja selkeyden sosiaalinen arvo kyseenalaistuu kun ymmärretään, että niiden taustalla on yhteen sovittamattomia eroja sekä rajoituksia, joita ei pohdita. Aukkoja pitää paikkailla. Sosiaalinen arvo ei tarkoita menestymistä omien kriteerien mukaan, vielä vähemmän asianmukaista vastausta ulkopuoliseen kritiikkiin, vaan sitä alkaa määritellä sosiaalinen vaikutus ja ylipäänsä valta. Tästä kumpuaa helposti itseään vahvistava prosessi. Kvantifikaatio tuo auktoriteettia, ja tässä suhteessa mikään muu yhteiskuntatiede ei pysty kilpailemaan taloustieteen kanssa. Määrämittaistaminen vaatii kuitenkin uhrauksia. Kun kiinnitetään huomiota vain mittaamiseen, ei nähdä kvantifioinnin sosiaalisia vaikutuksia ja sosiaalista merkitystä. Tuloksena on myös valtava voimavarojen siirto pois niistä ongelmista, joita ei voida esittää, käsitellä, kehitellä tai tutkia mallien tai tilastollisen data-analyysin avulla.⁸ Normatiivinen neutralisaatio ei näin ollen tarkoita minkäänlaista puolueettomuutta suhteessa niihin asioihin, mitä voidaan käsitellä.

Näkymättömyys, epämuotoisuus ja aatteellinen puolueellisuus: tapaus eriarvoisuus

Mitä valtavirtataloustieteestä on tullut, luo rajoitteita sille, mitä yhteiskunta voi olla. Valtavirtataloustiede on hyvin vaikutusvaltainen aatteellisen sisällön lähde. Kyse ei ole vain siitä mitä voidaan tai ei voida tutkia mallien ja datajoukkojen avulla, sillä monia niistäkin asioista, joita voidaan tutkia näillä menetelmillä, ei kuitenkaan tutkita, tai tutkitaan korkeintaan vain turmeltuneella tai epämuotoisella tavalla.

Yksi tunnettu ja tärkeä ajankohtainen esimerkki on eriarvoisuus. Eriarvoisuus-problematiikka oli valtavirran näkökulmasta käsitteellisesti lähes näkymätön ennen kuin Thomas Piketty'n *Capital in the Twenty First Century* (2014) nousi suureen suosioon – huolimatta siitä, että tulo- ja vauruserot olivat (vaihtelevasti mutta merkittävästi) lisääntyneet kolmen vuosikymmenen ajan (pikemminkin valtioiden sisällä kuin niiden välillä), ja huolimatta James Galbraithin⁹ ja muiden tärkeistä

⁸ Tässä yhteydessä on syytä mainita, että sillä yleisellä väitteellä, että kaikki yritykset selittää maailmaa ovat jossain mielessä ”malleja”, on vain hyvin rajallinen merkitys. Tämä yleinen väite ei kykene näkemään sitä, mikä taloustieteen malleissa on erityistä, ja siinä mielessä se on joko epärehellinen, triviaali tai harhaanjohtava. Uskali Mäen argumentoinnilla on välillä taipumusta jättää nämä olennaiset erot ja kysymykset sivuun.

⁹ Ks. <http://utip.lbj.utexas.edu/default.html>

tutkimuksista. Kuten Piketty toteaa, tämä ei ollut suinkaan sattumanvaraista. Pikemminkin se oli seurausta vallitsevista käsitteellisistä rakennelmista, ajattelutavoista ja empiirisen uteliaisuuden puutteesta ekonomistien keskuudessa.

Ajatus, jonka mukaan rajatuottavuus kilpailullisilla markkinoilla vastaa hintaa, tarkoittaa normatiiviselta kannalta, että työntekijöille maksetaan juuri heidän arvonsa mukaista palkkaa (tämä ajatus muun ohella luonnollistaa kulloinkin vallitsevan historiallisen työnjaon). Murusia pöydältä (”trickle down”) oletukset johtavat ekonomistin ennakoimaan, että ajan myötä kaikkien tulot nousevat ja vauraus leviää (pikemminkin kuin että vaurauden tuoma valta mahdollistaa vaurauden kaappaamisen, keskittämisen ja varjelun).

Koska tämän tyyppiset ideat ja oletukset ovat olleet vallalla ammattikunnan keskuudessa, ani harva ekonomisti on vaivautunut tutkimaan näitä suhteita ja kehityskulkuja syvällisemmin. Tyypilliselle ekonomistille on riittänyt tehdä joitakin standardisoituja testejä suhteessa helposti saatavilla oleviin data-aineistoihin. Tämä kertoo siitä, miten taloustieteilijän valmiudet voivat myös olla empiirisen tutkimuksen este, sillä data-testaaminen ei ole sama asia kuin etsiä kaikkea mahdollista saatavilla olevaa evidenssiä. Usein relevantti evidenssi tulee näkyviin vasta kun tutkija kykenee näkemään laajan joukon erilaisia menetelmiä ja potentiaalisia lähteitä. Pikettyn oivallus oli tutkia verotietoja (ks. Pressman 2015).

Sittemmin olosuhteet ovat pakottaneet valtavirtataloustieteilijänkin ottamaan eriarvoisuuden vakavasti. Kuitenkin sen aiempi näkymättömyys – ja myös keskittyminen yksilöiden ja firmojen kannustimiin – on tarkoittanut käytännössä, että kaikkein vaikutusvaltaisain yhteiskuntatieteellinen diskurssi on pitkään tukenut yhä lisääntyvää eriarvoisuutta. Juuri taloustieteen olisi odottanut tuovan esille evidenssiä ja argumentteja, jotka osoittaisivat kasvavan eriarvoisuuden ongelmaksi.

Ja selkeyden vuoksi on pakko lisätä, että vaikka eriarvoisuudesta puhutaan ekonomistien keskuudessa nyt aiempaa enemmän, valtavirtataloustiede ei suinkaan ole vielä kokonaan hyväksynyt eriarvoisuutta ongelmaksi. Standarditeoria ei esimerkiksi edelleenkään erittele tulojen tai vaurauden jaon vaikutuksia eri sosiaalisten ryhmien kannalta. Siten se on kyvytön teorisoimaan myöskään kasvavan eriarvoisuuden todellisia vaikutuksia. Ajatellaan vaikka huonompiosaisten köyhyyden hystereesi-vaikutuksia tai pieni- ja keskituloisten kasvavien palkkojen kerroinvaikutuksia. Valtavirtateoria edelleenkin olettaa, että koulutus, taidot ja kilpailu määrittävät palkat, ennako-olettaen yhden erityisen teorian kilpailullisista markkinoista ja markkinamekanismista. Taitojen ja koulutuksen arvo, aivan kuten myös kilpailun luonne, kuitenkin riippuvat palkkaneuvotteluiden säännöistä

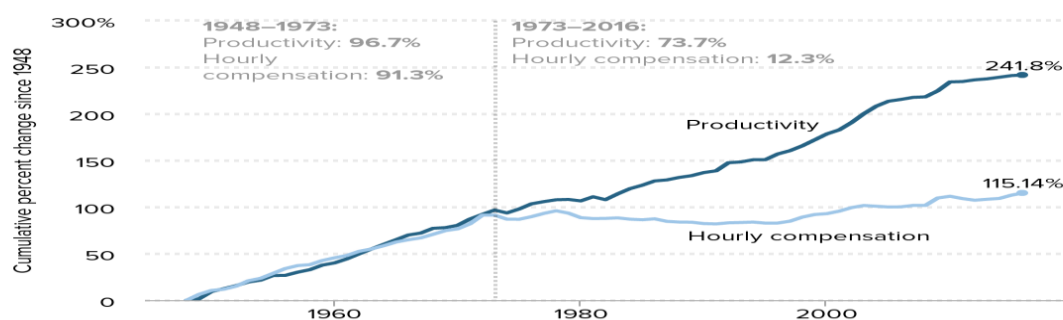
kotimaassa ja muun muassa kaupan säännöistä kansainvälisesti.¹⁰ Näiden muutokset selittävät pitkälti myös sitä, missä määrin eriarvoisuudella on tilaa kasvaa.

Sama pätee standarditeorian muihinkin puoliin. Yksi keskeinen väite on, että tulojen kasvu riippuu olennaisesti tuottavuuden kasvusta. Tämä voi hyvin olla tulojen kasvun yleinen konteksti, mutta todelliset vaikutukset ovat kontingenteja. Kaikkein vauraimmissa maissa tuottavuuden ja palkkojen kasvu ovat erkaantuneet toisistaan jo vuosikymmeniä, ja missään tämä ei ole yhtä selvää kuin Yhdysvalloissa (kuvio 1).

Kuvio 1: Tuottavuuden ja palkkojen kasvava kuilu Yhdysvalloissa

The gap between productivity and a typical worker's compensation has increased dramatically since 1973

Productivity growth and hourly compensation growth, 1948–2016

Note: Data are for compensation (wages and benefits) of production/nonsupervisory workers in the private sector and net productivity of the total economy. "Net productivity" is the growth of output of goods and services less depreciation per hour worked.

Source: EPI analysis of Bureau of Labor Statistics and Bureau of Economic Analysis data

Updated from Figure A In *Raising America's Pay: Why It's Our Central Economic Policy Challenge*

Economic Policy Institute

Toisin sanon huolettomassa väitteessä, jonka mukaan jos työntekijät haluavat lähitulevaisuudessa lisää palkkaa, heidän täytyy ensin lisätä tuottavuuttaan, on jotakin varsin puolueellista. Väite olettaa vakioisen suhteen palkkojen ja tuottavuuden välillä ja muuttumattoman kausaatio-linjan tuottavuuden vaikutuksesta palkkoihin (perustuen esimerkiksi "inhimillisen pääoman" lisääntymiselle). Väite jättää huomiotta kaikki ne mekanismit, jotka vaikuttavat jakoon. Tai ehkä tarkemmin, nämä mekanismit ja vaikutukset pitäisi jotenkin saada mallinnettua matemaattisesti, jotta ne mahtuisivat valtavirtataloustieteen diskurssiin – ongelmaa on yritetty käsitellä esimerkiksi nykyisissä "etsintä-malleissa" (työmarkkinat, avioliitto jne).

Joka tapauksessa kuvion 1 osoittama erojen kasvu kertoo, että suhteet ja kausaatio-linjat eivät suinkaan ole vakioisia ja muuttumattomia. Muutosten sivuuttamisella on

¹⁰ Maailmantalouden säännöt ja dynamiikka ovat myös keskeisiä syitä sille, että eriarvoisuuden kasvua havaitaan maiden sisällä, mutta ei välttämättä maiden välillä. Jokainen maa, joka noudattaa samanlaista politiikkaa, voi kokea tulojen ja vaurauden eriarvoisuuden kasvun ja vaurauden keskittymisen, samalla kun vallitseva globalisaatio hyödyttää enemmän yksitäisiä kuin toisia maita. Epätasainen kasvu ja sen palkkavaikutukset voivat myös saada joitakin tasa-arvoistavia vaikutuksia aikaan, kun asiaa katsotaan kansainvälisestä tai globaalista näkökulmasta.

ollut merkittäviä poliittisia seuraamuksia. Liikejohtajien palkka perustuu muodollisesti heidän suoritukseensa. Samalla kuitenkin heidän palkkansa kasvu on ylittänyt monin verroin sen mitä mikään vakioinen suhde yhtiöiden aktiviteetti-metriikkaan voisi kertoa (mikä ei ole estänyt hankkeita oikeuttaa tätä lisäystä, ks. esim. Gabaix ja Landier 2008, joka muokkaa Rosenin 1981 paperia “supertähdistä”; mutta kontrastina, ks. Bolchover, 2010).

Populistisella suuttumuksella on monia lähteitä, mutta yksi suurta paheksuntaa aiheuttanut tekijä ovat ne muutokset, joita taloustiede on ensin edesauttanut ja sitten jättänyt käsittelemättä. Ensin eriarvoisuus oli jokseenkin näkymätön asia talousteoriassa ja sittemminkin ongelma on edelleen kunnolla käsittelemättä. Toisin sanoen nekin asiat, joita voitaisiin kvantitatiivisesti tutkia, jäävät tutkimatta, ja siinä määrin kuin niitä tutkitaan, niin ainoastaan sellaisessa muodossa, joka ei tavoite ongelman ydintä. Kaikella tällä on tietenkin myös aatteellista sisältöä ja seurauksia, jotka ylittävät sen, mitä matemaattis-formaalisen teorian tasolla voidaan sanoa. Aatteellinen sisältö pitää sisällään myös ajatuksia siitä, mikä on oikeudenmukaista (saada palkkaa arvonsa verran). Lisäksi aatteelliseen sisältöön kuuluu teoria-johdannaisia oletuksia siitä, mitkä muuttujat tai mekanismit ovat olennaisia tulo- ja vaurausvaikutusten kannalta. Vallitsevat oletukset ovat ilmeisen harhaanjohtavia.

Heti tämän paperin alussa totesin, että harva ekonomisti tuntee mitään syytä vastata kritiikkiin, jonka mukaan he olisivat uusliberaaleja ideologeja, jotka nojaavat positivistiseen tieteenfilosofiaan. Kyselytutkimukset viittaavat pikemminkin siihen, että monet taloustieteilijät (Yhdysvalloissa ja Euroopassa) määrittelevät itsensä ”liberaaliksi” sanan amerikkalaisessa mielessä, tarkoittaen, että he kokevat olevansa poliittisessa keskustassa, sosiaalisesti edistyksellisiä tai jopa vasemmistoon kallellaan. Tämä ei ole irrelevanttia, mutta se ei myöskään ole relevantein tapa asemoida valtavirtataloustieteilijöitä. He eivät ehkä yleensä ole ideologeja (jotkut ovat, joskin sama pätee jokaiseen oppialaan), mutta vallitsevalla talousteorialla on kuitenkin tietty muoto ja funktio, sillä on aatteellista sisältöä, se poissulkee monia asioita ja mahdollisuuksia, ja sillä on seurauksia.¹¹ Ammattikunnan käytännöt ja fokus eivät kuitenkaan päästä tätä ajatusta läpi, eivät ainakaan muuttamatta sen muotoa, koska ekonomistien ei oleteta olevan tekemisissä normatiivisuuden kanssa. Tällä suodattamisella on vaikutuksia myös empiirisen tutkimuksen kannalta.

Ajattelusulkeuman normatiiviset seuraukset: rahan luominen ja rahoituksen aatteellinen asemoiminen

Teoksessaan *The Narrative Fixation in Economics*, Edward Fullbrook (2016) esittää, että tiedosta ei tule ideologista vain sen sisällön ja kehystämisen kautta, vaan myös

¹¹ En tarkoita vähätellä niiden toimijoiden merkitystä, jotka nimenomaisesti pyrkineet muuttamaan aatekenttää tai tehneet sitä roolinsa kautta. Pointtini on ainoastaan sanoa jotakin tuhansien ekonomistien itseymmärryksestä, ei keskittyä Mont Pelerin yhdistykseen, Washingtonin konsensuksen rakentamiseen ja vastaaviin ilmiöihin. Nämä toki liittyvät tendensseihin, joita käsittelem paperissani, mutta ne eivät kuitenkaan vastaa valtavirran enemmistön kokemusta.

vaihtoehtojen poissaolon kautta. Jos joku asia, ilmiö tai ongelma voidaan ymmärtää ja käsitteellistää monesta näkökulmasta, ja jos sitä voidaan tutkia useammalla kuin yhdellä tavalla, mutta vain yhtä tapaa edes harkitaan, niin se vähentää mahdollisuuksia rakentavaan kritiikkiin ja kyseenalaistamiseen, mikä puolestaan heikentää aidon tiedollisen edistymisen mahdollisuuksia. Myös tämä on normatiivinen kysymys, jolla on normatiivisia seurauksia, jotka alkavat jo pedagogiasta. Jos esitetään vain yksi näkökanta ja mielipide, vaikka monia on olemassa, luodaan vaikutelma, että tuo yksi näkökanta ja mielipide on normi. Tavoitteena on saavuttaa yhtenäisyys yhden näkemyksen taakse; vaihtoehtojen olemassaololla tai etsimisellä ei ole oikeutusta tai relevanssia. Tätä voi pitää eräänlaisena metanormina, joka määrittää tiedon statusta suhteessa maailmaan ja sen oletettuun luonteeseen. Tieto on toisaalta suuntautunut kohti samaista maailmaa myös käytännöllisesti. Väitän, että tämä metanormi perustuu viime kädessä luonnontieteiden, ja aivan erityisesti fysiikan, väärinymmärtämiseen.

Kuten Fullbrook toteaa, fysiikka kokonaisuutena ei suinkaan ole edistynyt luomalla tiedollisia sulkeumia. Pikemminkin fysiikan kehitys muodostaa avointen viitekehysten sarjan, joka ei olisi ollut mahdollinen ilman fyysikoiden valmiutta pitää mielensä avoimena sekä omaksua ja harkita erilaisia käsitteellisiä viitekehyksiä. Siirtyminen erilaisten teoreettisten näkökulmien välillä ei aiheuta fyysikolle hämmennystä tai eksistentiaalista ahdistusta, eikä saman pitäisi aiheuttaa mitään vastaavaa myöskään yhteiskuntatieteilijöille. Vaikka fysiikan sisällä jotkut tietyssä historiallisessa kontekstissa etsisivätkin yhtenäisyyttä, he silti hyväksyvät, että pätevä teorian ehto on pysyvä avoimuus vaihtoehdoille. Taloustieteen fysiikkakateus näyttää siis kumpuavan tietyn muodon ja käytännön väärinymmärryksestä.

Avoimuuden puute ei kannusta kriittiseen ajatteluun, mutta on suoranainen kutsu indoktrinaatioon. Oppialat tarvitsevat tietenkin standardeja, mutta se on eri asia kuin harjoitus sellaiseen kurinalaisuuteen, joka hyväksyy vain yhden näkökannan ja mielipiteen. Tällainen kurinalaisuus tarkoittaa mielen sulkeumaa, mikä puolestaan johtaa konservatiivisiin tapoihin ymmärtää kehitys oppialan sisällä. Seurauksena on jo aiemmin mainitsemani tiedollisten muutosten hidas leviäminen, mikä on luonteenomaista valtavirtataloustieteelle. Ongelmaa syventää filosofian, metodologian ja historian eliminoiminen ja niiden korvaaminen teknisillä menetelmillä, jotka ymmärretään ”objektivistisesti”. Koska teknisiä valmiuksia painotetaan kaiken muun kustannuksella, opetus perustuu sen näyttämiseen miten asiat tehdään. ”Hyväksy meidän asioiden tekemistemme tapa ja kaikki muu seuraa.” Ajan myötä käytäntö edelleen vahvistaa tätä ajattelutapaa. Todennäköisesti juuri taloustieteessä viljellyn konformistisen asenteen takia oppialan sisällä on niin vähän vastarintaa edes kaikkein omituisimpia oletuksia ja käsitteitä kohtaan.

Ajatellaan vaikka rahan ongelmaa. Rahalla on tietenkin aivan keskeinen merkitys modernissa kapitalistisessa markkinataloudessa. Kuitenkin vain toisinajattelijat, filosofit ja sosiologit ovat ylläpitäneet kiinnostusta siihen, mitä raha oikeastaan on. Vain he ovat olleet kiinnostuneita käsitteellisestä kritiikistä ja kehityksestä. (Ks.

Ingham, 2004, 2018; Lawson, 2016; Searle, 2017; Peacock, 2017) Voisi ajatella, että tämä johtuu siitä, että taloustiede on jo esittänyt laajalti hyväksytyin ja selkeän rahan määritelmän, mutta näin ei ole. Nykytaloustiede määrittelee rahan sen funktioiden kautta (tilinpidon yksikkö, arvon säilytys, vaihdon väline), mutta sivuuttaa rahan historian ja käsitteellistämisen, vaikka nämä kaiken todennäköisyyteen vaikuttaisivat myös siihen, miten rahan funktiot tai toiminnot ja niiden seuraukset taloudessa ymmärretään. Valtavirtataloustiede on käsitelty rahaa hyvin ongelmallisella tavalla, mikä valaisee ja havainnollistaa Fullbrookin avainpointtia.

Ulkopuolisen näkökulmasta on kummallista, suorastaan outoa, että rahalla ei yleensä ole mitään roolia talusteoriassa. Standarditeoriassa oletetaan, että hyvin toimivassa markkinajärjestelmässä hinnat ilmaisevat suoraan tavaroiden ja palvelusten vaihtosuhteita. Kapitalistinen markkinatalous esitetään näin vaihtokauppataloutena. Raha on vain kätevä symboli (edustaen rahan funktiota vaihdon välineenä), joka ilmaisee näitä vaihtosuhteita. Rahalla itsessään ei siis ole erityistä merkitystä, ja siksi teoria koskee ainoastaan ”reaali”taloudellisia tekijöitä. Poikkeuksena kaavasta on huomio, että rahapolitiikka voi johtaa epäjärjestykseen rahajärjestelmässä (hyvää tarkoittavat hallitukset ja keskuspankit työntävät liikaa rahaa talouteen; tällä ei ole pitkän aikavälin vaikutusta ”reaali”tekijöihin, mutta se saa aikaan inflaatiota).

Rahan rooli kapitalistisen markkinatalouden toiminnassa on marginalisoitu ja syynä on mielivaltainen oletus, että raha on erillinen suhteessa ”reaali”tekijöihin. Muiden kuin ekonomistien näkökulmasta tämä vaikuttaa oudolta, sillä julkisuudessa puhutaan jatkuvasti rahapolitiikasta, keskuspankeista ja pankkijärjestelmästä. Tällainen ihmettely kuitenkin sivuuttaa syvemmän kysymyksen siitä, miten raha pitäisi ymmärtää ja käsitteellistää. Nykytaloustiede vain olettaa, että raha on olemassa ja että sitä käytetään. Mitä raha on ja miten raha pitäisi tuoda mukaan talusteoriaan? Mikä on rahan luomisen prosessi, sen ilmeisen seikan lisäksi, että valtio ja keskuspankki ovat osallisia rahan painamisessa ja varantojärjestelmän hallinnassa? Vuosikymmeniä oppikirjat ovat opettaneet teoriaa luottokertoimesta, jonka mukaan pankit voivat kollektiivisesti – mutta eivät yksilöinä – luoda rahaa (rajana matemaattinen raja-arvo, jonka määrittää vähimmäisvarantosuhde). Tätä näkemystä ei kuitenkaan opeteta enää jatko-opiskelijoille ja vain harva pankki- ja rahoitusalaalla työskentelevä tukee sitä.

Oppikirjanäkemyksen ajatuksena on, että pankit välittävät lainarahaa. Teoria ei oikeastaan sano mitään siitä, miten raha luodaan. Teoria vain olettaa, että pankit kokoavat yksilöiden ja firmojen säästöjä, panevat ne yhteen ja lainaavat eteenpäin. Pankit maksavat tietyn koron säästäjille ja veloittavat toisen koron lainaajilta. Tämä korkoero on palkkio pankkien toiminnasta eli riskien ja erääntymisaikojen hallinnasta. Pankeilla on siis sosiaalisesti hyödyllinen tehtävä: ne tarjoavat tuotannollisten investointien kannalta elintärkeää palvelua yhteiskunnalle. Näin pankkien voitontavoittelu ja riskien hallinta lisäävät talouden tehokkuutta tuodessaan pääoman mahdollisimman tehokkaaseen käyttöön. Poikkeamia tästä normista voi syntyä informaation epäsymmetrioiden takia, sillä ne vääristävät luottokanavia, mutta normina joka tapauksessa on luoton ja pääoman tehokas käyttö.

On ilmeistä, että luottokerrointeorialla on merkittävää aatteellista sisältä, sillä se vaikuttaa siihen miten pankit ja niiden asema yhteiskunnassa ymmärretään. Näkemystä voisi myös luonnehtia ideologiseksi, sillä pankkitoiminnan positiivinen kuvaus antaa myös vaikutelman – mikä on myös teorian olennainen implikaatio – että on olemassa joku tehokkuuden ”normaali”, johon pankit voivat aina palauttaa (esimerkiksi pankkikriisin jälkeen). Näkemys voitaisiin luokitella ideologiseksi myös sen vuoksi, että vaikka vaihtoehtoisia teorioita on, niin niitä ei opeteta valtavirtataloustieteessä. Erityisesti viitataan niihin luoton luomisen teorioihin, joita jälki-keynesiläiset, modernin rahan teoretikot jne ovat kehittäneet. Vaihtoehtoisten teorioiden poissulkeminen voi johtua myös erilaisista käsityksistä koskien sitä, mitä raha on. Jälki-keynesiläiset teoriat katsovat rahan olevan luotto/velka-suhteita. Oppikirjojen luottokerrointeoria edelleenkin hallitsee keskusteluja, joskin nykyään usein sekoittuneissa tai epäselvissä muodoissa (luottokerrointeoria tiedetään ongelmalliseksi, mutta ilmeistä vaihtoehtoa ei kuitenkaan haluta hyväksyä). Joka tapauksessa evidenssi viittaa selvästi siihen, että pankit luovat tyhjästä rahaa joka kerta kun ne hyväksyvät lainan. Toki tällä on rajansa eikä luottojen luontia voi jatkaa loputtomasti. Myös keskuspankkien tutkijat ovat enenevässä määrin hyväksyneet jälki-keynesiläisen näkemyksen (keskuspankkien johtajat voivat silti kieltää teorian pätevyyden; ks. Kumhof ja Zoltan 2015; Mcleay ym 2014).

Ero luottokertoimen ja luoton luomisen välillä on merkittävä, ja siksi myös haluttomuus opettaa jälkikeynesiläisiä teorioita – tai käydä niistä asiallista keskustelua – on merkittävä. Jos pankit luovat rahaa joka kerta kun ne antavat lainaa, ja jos pankit eivät ole riippuvaisia säästämisestä antaakseen lainoja, silloin rahan luominen on välitöntä ja epäjatkovaa. Keskuspankkien on näin ollen vaikeaa ennakoita tai kontrolloida rahan luomista tai sen seurauksia. Samalla raha ja pankit nousevat myös talusteoriassa kapitalistisen markkinatalousjärjestelmän keskiöön. Pankit eivät olekaan välittäjiä vaan rahoittajia ja pääasiallinen rahan luomisen lähde. Raha antaa pankeille myös transformatiivista kapasiteettia eli valtaa.

Enää ei myöskään ole mitään syytä olettaa, että pankit lainaisivat rahaa tuotannollisiin tai sosiaalisesti tuottaviin tarkoituksiin. Pankkeja kiinnostaa voitto, ei sosiaalinen hyvinvointi, ja historiallisesti kasvava ja polveutuva rahoitusjärjestelmä tarjoaa mahdollisuuksia voiton tekemiseen esimerkiksi arvopapereiden ostojen ja niiden luotottamisen kautta. Ottaen huomioon myös pankkien vallan eli kyvyn vaikuttaa siihen kontekstiin, missä ne toimivat, ei ole mitään syytä olettaa, että niiden toiminta lisääisi tehokkuutta edes emergenttien tarkoittamattomien seurausten kautta. Luottojen laajentaminen voi tarkoittaa vain rahoituskuplan syntyä. Pankit voivat myös toimia siirtäen riskejä aina vain kompleksisemmän rahoitusjärjestelmän yhdeltä osalta toiselle – ja ne ovat itse rakentamassa lisää kompleksisuutta koko ajan.

Riskien siirto voi tapahtua esimerkiksi lainoitusstrategioiden, arvopaperistamisen tai varjopankkitoiminnan kautta. Nämä kaikki ovat olennaisia sääntelyn kannalta, myös

luottokerrointeoriaan uskovien näkökulmasta, mutta olennaista on, että jälki-keynesiläisen teorian mukaan ei ole olemassa mitään tehokasta ”normaalia”, johon palata. Jälki-keynesiläinen vaihtoehto avaa kokonaan toisenlaisen tavan tarkastella pankki- ja rahoitustoimintaa, esimerkiksi tendenssinä finansialisaatio-prosessiin. Ajatus finansialisaatio-prosessista istuu huonosti luottokerrointeoriaan. Siellä puhutaankin yleisesti ja teknisemmin vain ”rahoituksen syvenemisestä”.

Taloustietoon siis kuuluu väistämättä erilaiset normit ja oletukset normin mukaisesta tai normaalista.¹² Avointa normatiivista keskustelua kuitenkin estää tai vaikeuttaa se, että moninaisuutta yritetään vaientaa ja tukahduttaa niin opetuksessa kuin julkisuudessa.¹³ Vaihtoehtojen punnintaan voitaisiin myös rohkaista.

Johtopäätökset: vaatimustenvastaisuus ja erimielisyys

Valtavirtataloustiede on ollut laajan kritiikin kohteena viime vuosina. Vaikka kritiikin polttopiste on suhteellisen uusi (kykenemättömyys ennakoida globaalia rahoituskriisiä 2008-9 ja sen seurauksia, eurokriisi mukaan lukien), niin kritiikin teemat ovat pitkäkestoisia. Taloustiede on ollut yhä vähemmän kiinnostunut realismista ja todellisen maailman ongelmista.¹⁴ Irrallisina tällaiset väitteet voivat näyttää absurdeilta, mutta kun katsoo taloustieteen kehitystä yksityiskohtaisemmin, ei voi välttyä vaikutelmalta, että siitä on tullut omituisen sisäänpäin kääntynyt projekti. Introverttiudella puolestaan on vaikutuksia sen kannalta, miten taloustiede itse vaikuttaa maailmassa. Taloustieteellä on normatiivista sisältöä ja sen teorioilla on normatiivisia seurauksia, mutta väärin sijoitetulla ja väärin ymmärretyllä tavalla.

Tässä paperissa esittämäni väitteet ovat sellaisia, joita monetkaan valtavirtataloustieteilijät eivät ole valmiita hyväksymään. Mutta kuten olen myös todennut, on monia täysin ymmärrettäviä syitä, miksi näin on. Toisaalta niiden syiden ei myöskään pidä antaa sitoa meitä. Taloustiede on liian tärkeä asia, jotta sen

¹² Rethinking Economics'in (2017, 4) 33 teesin kohdat 24-28 kuuluvat näin: ”24. Suurimman osa talouselämässä kiertävistä rahoista luovat liikepankit, aina kun he tekevät uutta lainaa. 25. Rahan luominen vaikuttaa varallisuuden jakautumiseen yhteiskunnassa. Näin ollen rahan luomisen ja käytön menetelmät olisi ymmärrettävä poliittiseksi kysymykseksi, ei pelkästään tekniseksi. 26. Koska pankit luovat rahaa ja velkaa, ne ovat tärkeitä talouden toimijoita, ja ne on sisällytettävä makrotaloudellisiin malleihin. Taloudelliset mallit, jotka eivät sisällä pankkeja, eivät pysty ennustamaan pankkikriisejä. 27. Taloustieteen on ymmärrettävä paremmin, miten epävakaus ja kriisit syntyvät sisäisesti markkinoilla, eikä sen pitäisi käsitellä epävakautta ja kriisejä 'shokkeina', jotka syntyvät ikään kuin markkinoiden ulkopuolella. 28. Rahoituksella on kaksi ulottuvuutta: lyhykestoinen ja spekulatiivinen rahoitus ja tuotannollisen talouden rahoitus. Näitä rahoituksen kahta puolta on tutkittava yhdessä.”

¹³ Suomeen modernin rahateorian ideoita ovat tuoneet erityisesti Jussi Ahokas ja Lauri Holappa (2014), joita valtavirtataloustieteilijät ovat moneen otteeseen kohdelleet kaltoin (ks. Tervala 2016, joka syyllistyi lähdetekstin suoranaisiin väärennöksiin luodakseen olkiukon kritiikkinsä kohteeksi; vastakritiikistä Ahokas ja Holappa 2016), ja joihin he ovat kohdentaneet myös avoimia henkilöhyökkäyksiä varsinkin sosiaalisessa mediassa. Kuvaavaa on myös se, että Helsingin yliopiston taloustieteilijät kirjoittivat kuukausikaupalla vuonna 2017 estääkseen modernin rahateorian kehittäjän ja laajalti julkaisseen taloustieteen professorin William Mitchellin dosentuurin poliittisen talouden alalla (Helsingissä Mitchell opettaa globaalien poliittisten talouden maisteriohjelmassa). *Suom. huom.*

¹⁴ Joissakin diskursseissa voi myös olla tärkeää erottaa realismi (ontologinen lähestymistapa filosofian sisällä) ”realistisuudesta”, joka on tietyn teorian tai väitteen ominaisuus (josta Mäki on ensisijaisesti huolissaan).

voisi jättää nykysijoilleen. Edistys edellyttää aitoa moninaisuutta, pluralismia, eikä suurta määrää yleiseen yhtenäisyyteen mukautuvia teknisiä malleja. Filosofiaa, metodologiaa ja historiaa tarvitaan siinä missä matematiikkaa ja tilastotiedettä. Taloustiede tarvitsee myös sellaisia käsitteellisiä viitekehyksiä, jotka mahdollistavat avoimen normatiivisen keskustelun, pikemminkin kuin sotajuonia, jolla pyritään tukahduttamaan, turmelemaan tai väheksymään normeja. Maailmaa ei pidä objektivoida, vaan teorioiden pitää olla yhteydessä historialliseen todellisuuteen, ja alati muuttuvan maailman muuttamiseen pitää osallistua harkitsevasti.

Lähteet

- Ahokas, Jussi & Holappa, Lauri (2014) *Rahatalous haltuun. Irti kurjistavasta talouspolitiikasta*, Helsinki: Like.
- Ahokas, Jussi & Holappa, Lauri (2016) Juha Tervalan väitteet jälkikeynesiläisyydestä. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 112:2, 228-43.
- Blaug, M. (1992) *The Methodology of Economics* Cambridge: Cambridge University Press, second edition
- Bolchover, D. (2010) *Paycheck: Are top earners really worth it?* London: Coptic
- Boumans, M. and Davis, J. (2016) *Economic Methodology* Basingstoke: Palgrave Macmillan, second edition
- Cartwright, N and Davis, J. (2016) 'Economics as Science,' pp. 43-55 in Skidelsky, R. and Craig, N. editors (2016) *Who Runs the Economy?* Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Caldwell, Bruce (1994) *Beyond Positivism* London: Routledge, revised edition
- Caldwell, Bruce (2014) Of positivism and the history of economic thought. *Southern Economic Journal* 79:4, 753–767.
- Colander, D. (2013) 'The systemic failure of economic methodologists', *Journal of Economic Methodology*, 20(1): 56–68
- Freedman, D. (2010) *Statistical Models and Causal Inference* Cambridge: Cambridge University Press
- Fourcade, M., E. Ollion, and Y. Algan. (2015) 'The Superiority of Economists.' *Journal of Economic Perspectives* 29 (1): 89–114.
- Fourcade, M. (2009) *Economists and Societies* Princeton: Princeton University Press
- Fullbrook, E. (2016) *The Narrative Fixation in Economics* London: College/WEA Books
- Gabaix, X. and Landier, A. (2008) 'Why has CEO pay increased so much?' *Quarterly Journal of Economics* 123(1): 49-100
- Ingham, G. (2018) 'A critique of Lawson's 'Social positioning and the nature of money'' *Cambridge Journal of Economics* advance view
- Ingham, G. (2004) *The Nature of Money* Cambridge: Polity Press
- Kumhof, M. and Zoltan, J. (2015) 'Banks are not intermediaries of loanable funds — and why this matters', *Bank of England Working Paper*, No. 529, May.

- Lawson, T. (2015) *Essays on the Nature and State of Modern Economics*, London: Routledge
- Lawson, T. (2016) ‘Social positioning and the nature of money,’ *Cambridge Journal of Economics* 40(4): 961-996
- Lawson, T. (2017) ‘What is wrong with modern economics, and why does it stay wrong?’ *Journal of Australian Political Economy* 80: 26-42
- Leamer, E. (1983) ‘Let’s take the con out of econometrics’, *American Economic Review*, 73(1): 31–43
- Leamer, E. (2010) ‘Tantalus on the road to asymptopia’, *Journal of Economic Perspectives*, 24(2): 31–46
- McLeay, M., Radia, A., and Thomas, R. (2014) ‘Money creation in the modern economy’, *Bank of England Quarterly Bulletin* Q1: 14-25
- Mäki, U. editor (2001) *The Economic World View* Cambridge: Cambridge University Press
- Mäki, U. editor (2009) *The Methodology of Positive Economics* Cambridge: Cambridge University Press
- Peacock, M. (2017) ‘The ontology of money,’ *Cambridge Journal of Economics* 41(5): 1471-1487
- Pressman, S. (2015) *Understanding Piketty’s Capital in the Twenty First Century* London: Routledge
- Rethinking Economics & The New Weather Institute (2017) ‘33 Theses for an Economic Reformation,’ *Rethinking Economics*, <http://www.rethinkeconomics.org/projects/reformation/>
- Robbins, L. (1932) *An essay on the nature and significance of economic science* London: Macmillan
- Robbins, L. (1953) ‘Robertson on utility and scope,’ *Economica* 20(78): 99-111
- Rosen, S. (1981) ‘The economics of superstars’, *American Economic Review* 71(5): 845-858
- Searle, J. (2017) ‘Money: ontology and deception,’ *Cambridge Journal of Economics* 41(5): 1453-1470
- Smolin, Lee. 2013. *Time Reborn. From the Crisis of Physics to the Future of the Universe*. London: Penguin.
- Tervala, J. (2016), “Jälkikeynesiläinen taloustiede Suomessa: kriittinen katsaus”, *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 112:1, 54–69.
- Velupillai, K. (2007) ‘Variations on the theme of conning in mathematical economics’ *Journal of Economic Surveys* 21(3): 466-505